

Tiba Zoltán

AZ ÉSZT FELZÁRKÓZÁSI ÚT

1. Észtország a Szovjetunióban

1.1. Észtország gazdasági és társadalmi örökségében meghatározó korszak volt ugyan a két világháború közötti függetlenség időszaka, mégis az ország közvetlen gazdasági örökségét tekintve sokkal lényegesebb az a több mint fél évszázad, amelyben Észtország a Szovjetunió tagállama volt. A Szovjetunió tagköztársaságai között mindvégig a balti államokban volt a legmagasabb az életszínvonal, és ezek között Észtország állt az első helyen, ahol 1989-ben az NMP (net material product) 22%-kal haladta meg a szovjet átlagot. A korszak gazdaságpolitikáját a túlzott mértékű iparosítás jellemezte, mely növelte a szovjet gazdaságtól való függést. A legnagyobb hangsúlyt a 60-as és a 70-es években a nehézipar kapta. A gazdaság szerkezetének ilyen átalakítása egy meglehetősen torz struktúra kiépítését jelentette, hiszen Észtország tradicionálisan mezőgazdasági ország volt; 1949-ben még jól fejlett mezőgazdasággal és szakképzett mezőgazdasági munkaerővel rendelkezett. A külkereskedelmet illetően Észtország legfőbb – szinte egyetlen – kereskedelmi partnere a Szovjetunió volt: 1989-ben az export 94%-a irányult oda, míg az importnak 85%-a származott onnan. Az észt vállalati szektor elsősorban nagyvállalatokból állt: 1990-ben átlagosan 790 fő dolgozott egy vállalatban. Ez az adat a nyugati piacgazdaságokban sokkal alacsonyabb: Európában átlagosan 160 fő/vállalat.

1.2. A nagyméretű iparosítás nem csak a gazdasági szerkezetet változtatta meg, de igen jelentős szláv bevándorlással is járt. A keleti szlávok száma csaknem négyszeresére nőtt a szovjet időszak alatt. Az 1990-es évek elejére az 1,6 milliós észtországi lakoságból 550.000 volt szláv, elsősorban orosz. Ez a probléma a függetlenség elnyerését követően már igen súlyos politikai következményekkel jár nem csak az észt–orosz viszony alakulásában, de Észtország európai uniós csatlakozását illetően is: az Európai Unió által megfogalmazott koppenhágai kritériumok a csatlakozás előzetes feltételeként szabják meg a nemzeti kisebbségek politikai jogainak biztosítását, helyzetük javítását, társadalmi integrációjuk elősegítését.

2. A gazdasági átalakulás folyamata

2.1. A törés a gazdasági növekedésben 1990-ben következett be, akkor amikor az ország politikai értelemben még a Szovjetunió tagállama volt. Az 1989-es szinthez viszonyítva 1994-ig csökkent a GDP, majd 1995-től érezhető emelkedés indult meg. A termelés visszaesése azonban olyan súlyos volt, hogy folyamatos bővülése ellenére a GDP még 1999-ben is csupán 78%-a volt a tíz évvel azelőttinek. Az átalakulási válság így –

jóllehet a gazdasági növekedés már több mint öt éve tart – ma sem ért véget, és minden bizonnyal még hosszabb időbe fog telni a válság előtti termelési szint elérése.

2.2. A hazai termelés vizsgálatakor szembeűnő a termelési szerkezet gyors és markáns átalakulása a kilencvenes évek elejétől kezdődően. A szolgáltató szektor nagy jelentőségre tett szert a gazdaságban, a mezőgazdasági és az ipari termelésben pedig jelentős visszaesés történt. A gazdasági szerkezet változása egyúttal jól tükröződik a foglalkoztatási szerkezet változásában is. Radikálisan csökkent mind a mezőgazdaságban (1989 és 1998 között 21%-ról 10%-ra), mind pedig az iparban foglalkoztatottak száma. A szolgáltatási szektorban dolgozók számának ugrásszerű emelkedésében pedig közre játszott a mezőgazdasági szektorból történő átvándorlás.

2.2.1. Annak ellenére hogy a szovjet rendszer idején a központi gazdaságpolitika elsősorban az ipari termelést támogatta, 1989-ben az ország GDP-jének viszonylag nagy része, 20%-a a mezőgazdaságból származott. A rendszerváltozás óta azonban a mezőgazdaság veszített súlyából: 1994-ben a GDP-nek már csak 7,7%-át, 1998-ban pedig mindössze 4,2%-át adta. A csökkenő tendencia pedig folytatódni látszik. A mezőgazdasági termelés nagymértékű visszaesése a következő okokkal magyarázható:

(1) A mezőgazdasági termékek jelentős része a rendszerváltás előtt a Szovjetunió piacaira áramlott. A kilencvenes évek elején a keleti (szovjet és KGST-) piacok beszűkültek. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy Oroszország 1994 júliusában importvámot vetett ki a mezőgazdasági termékekre.

(2) Az Európai Unió piacai igen erősen védettek, így a keleti piacok elvesztésével nem volt azonnali lehetőség az export gyors reorientációjára. A szabadkereskedelmi megállapodás az unióval 1995. január 1-jén lépett életbe, melynek értelmében az EU 60%-kal csökkentette a mezőgazdasági termékekre vonatkozó vámtételeit.

(3) A kezdetektől fogva probléma a földreform kérdése. Az összes mezőgazdasági földterületnek 1999-ben csupán 20%-a (879.400 hektár) volt magánbirtok, amelyeknek átlagos területe 21,2 hektár. A kis farmok száma a privatizáció során meglehetősen gyorsan emelkedett: 1999 január elsején már 41.446 magángazdaság volt Észtországban. Az újonnan létrejövő kis gazdaságok azonban nem voltak képesek gyorsan alkalmazkodni a piac követelményeihez.

(4) A vidéki elmaradott régiókban igen gyenge az infrastruktúra fejlettsége, és ez megnehezítette a mezőgazdasági termelés átalakítását a megváltozó piaci feltételekhez.

2.2.2. Jelentősen csökkent az ipari termelés is az átmeneti időszak alatt mind abszolút értelemben, mind pedig a GDP-ben való relatív részesedését illetően: míg 1989-ben a GDP 44%-át jelentette az ipari termelés, 1998-ban már csak 25%-át. Összességében az ipari foglalkoztatottság 30%-kal csökkent a kilencvenes évek során. Az észt ipar legfontosabb szektorai közé tartozik a palaolaj-bányászat, az elektromosenergia-termelés, a foszforbányászat a rá épülő vegyiparral, a fakitermelés, a könnyűiparból pedig a textil- és az élelmiszer-termelés. Az ipar szerkezetében az élelmiszeripar részesedése a legna-

gyobb, átlagosan 30%, és az élelmiszeripar részesedése az exportban is meghatározó: 1995-ben az összes élelmiszertermék 28%-a, 1996-ban 31%-a, majd 1997-ben már 35%-a áramlott külföldi piacokra.

2.2.3. A mezőgazdasági és az ipari termelés csökkenésével párhuzamosan számottevő gyarapodás történt a szolgáltatási szektorban: míg a szovjet időszak alatt a szolgáltatók csupán 36%-át tették ki a hazai termelésnek, 1998-ra már több mint 60%-át. (Ezzel az észti gazdaság szerkezete egyre inkább a nyugati országok gazdaságára kezd hasonlítani.) Az ország kedvező földrajzi fekvéséből adódóan igen nagy a szerepe a GDP-ben a szállításnak, melyben a nemzetközi forgalmat tekintve egyaránt szerep jut a közúti, a vasúti, a légi és a tengeri fuvarozásnak.

3. A külkereskedelem

3.1. Gyorsan ment végbe a külkereskedelem liberalizációja. A vámok korai eltörlésével és a szabadkereskedelmi megállapodások megkötésével Észtország megnyitotta piacait, így a kereskedelem nyugati orientációja is gyorsan válhatott valóra. A gazdasági modernizációt és az infrastrukturális feltételek javítását elsősorban a külföldi befektetőktől várták, így korán megszületett a külföldi működőtőke-befektetésekről szóló törvény, melynek sikerességét bizonyítja a tetemes tőkebeáramlás.

3.2. Észtország külkereskedelmi orientációváltása a leggyorsabbnak és a legdrasztikusabbnak bizonyult az átmeneti országok között. Az észti gazdaság kis méreténél fogva rendkívül nyitott gazdaságnak minősül: 1998-ban az ország GDP-jének több mint háromnegyede került exportra, a külfölddel lefolytatott kereskedelem (export + import) pedig összesen a GDP 170%-ára rúgott. Kevés olyan ország van a világon, melynek a külkereskedelmi forgalma ilyen nagy mértékben haladja meg a GDP-t: Málta (198%), Malajzia (195%), Luxemburg (184%), Belgium (143%), Írország (136%), Szlovákia (124%), Szlovénia és Csehország (108-108%). A kezdetektől folytatott liberális külkereskedelem-politika az észti gazdaságpolitika sarokkövévé vált, és legfontosabb célja a minél nagyobb mértékű külkereskedelmi nyitás lett.

3.3. Észtország legfontosabb külkereskedelmi partnerévé az Európai Unió vált, melynek részesedése mind az export, mind pedig az import vonatkozásában igen magas: az export 55-60%-a irányul az unióba, az importnak pedig valamivel nagyobb része származik onnan. Az unióval folytatott kereskedelem azonban meglehetősen egyoldalú, Finnország, Svédország, valamint csekélyebb mértékben Németország dominálja. Az összes észti importnak átlagosan 1/3-a származik Finnországból, amely továbbra is a legfontosabb kereskedelmi partnere marad Észtországnak. Jelentős visszaesés történt azonban a FÁK-országokba irányuló exportban: míg 1995-ben az összes export 1/4-e áramlott ezekbe az országokba, 1999-ben már csak 13,8%-a. Csökkenő tendenciát mutat egyúttal a FÁK-országokból származó import is a kilencvenes évek második felében. A FÁK-országokkal folytatott kereskedelem jelentős részét adja az Oroszországgal folytatott külkereskedelem.

3.3.1. 1992 márciusában írta alá a három balti ország Tallinnban a Balti Szabadkereskedelmi Megállapodást (BAFTA), mely 1994. április 1-től lépett életbe. Az egyezmény értelmében eltörölték az ipari termékekre vonatkozó vámok és nem vámjellegű kereskedelmi akadályok jelentős részét a régió országai közötti forgalomban. A megállapodás rendelkezései (így az állami segélyekről szóló egyezmény, a monopóliumok szabályozása, a dömping, a versenyszabályozás) teljes mértékben megfelelnek mind a WTO szabályainak, mind pedig az európai uniós elveknek. A BAFTA-hoz 1997. január 1-jén került egy második megállapodás, mely a mezőgazdasági termékek kereskedelmét liberalizálta. A Balti Szabadkereskedelmi Megállapodás ellenére a balti országok közötti kereskedelem nem változott jelentősen. 1998-ban Észtországnak volt a legnagyobb exportrészesedése a balti kereskedelemben, mely mindössze 14% volt. Ez az alacsony részesedés elsősorban a balti országok hasonló gazdasági szerkezetével, termelési struktúrájával magyarázható.

3.3.2. Észtország 1999. november 13-án vált a Világkereskedelmi Szervezet 135. tagállamává. A tagság előnyeit jórészt a vállalkozói szféra szereplői élvezik, elsősorban azok, akik exportra termelnek, mert a WTO-tagsággal a szervezet általánosan elfogadott szabályainak megfelelő elbánás alá esnek az észt vállalkozások. További előnyként tartják számon, hogy az országnak nem kell sok partnerországgal fenntartani a költséges bilaterális kereskedelmi tárgyalásokat. Az uniós tagság közeledtével azonban szükségessé vált a kereskedelempolitika harmonizálása az Európai Unióval is, így ennek részeként 2000. január elsején a kormány vámokat vezetett be, elsősorban a mezőgazdasági termékekre. Természetesen ezek a vámok nem vonatkoznak az unió országaira, sem pedig azokra amelyeknek szabadkereskedelmi megállapodásuk van Észtországgal. A bevezetett vámok egyetlen esetben sem haladják meg a WTO által előírt küszöbértéket, melyek alacsonyabbak az unió által alkalmazott vámoknál.

3.4. Az észt gazdaság egyik legnagyobb problémája azonban a folyó fizetési mérleg igen magas deficitje, mely a külkereskedelmi forgalom egyensúlytalanságából származik: az import növekedése 1994–95-től kezdődően nagymértékben meghaladta az export növekedését. Mint a balti országokban általában, a hiány Észtországban is rekordnagyságokat ért el még a többi kelet-európai átalakuló országhoz viszonyítva is. A deficit értékelésekor felmerül a kérdés, hogy fenntartható-e a hosszabb távú gazdasági növekedés ilyen magas egyensúlytalanság mellett. A kumulált folyó fizetésimérleg-deficit a kilencvenes évek végére a GDP 40%-ára emelkedett, mely egyértelműen mutatja, hogy a fejlődés ilyen magas hiány esetén nem tartható fenn hosszú távon; túlságosan magas az adósság felhalmozódásának (GDP-hez viszonyított) üteme. Jelentéseiben az Európai Unió is többször hangsúlyozta a folyó fizetési mérleg nagy hiányának problémáját.

4. A gazdaságpolitika és a költségvetés

4.1. Észtország a kilencvenes évek elején meglehetősen szigorú gazdaságpolitika követésére kényszerült, melynek alapelvei máig is meghatározzák a gazdasági és pénzügyi folyamatok irányítását. A gazdaságpolitika egyik lényeges pillére a szigorú monetáris

politika, mely a valutatanács-rendszeren alapul. Az újonnan kibocsátott stabil valuta árfolyama kötött, teljes mértékben fedezve van tartalékokkal, a központi bank pedig független a kormányzattól. A gazdaságpolitika másik pillére a kiegyensúlyozott költségvetés koncepciója, melynek sikeres végrehajtását bizonyítja az alacsony költségvetési deficit, illetve 1997-ben a szufficit.

4.2. A kilencvenes évek elején a pénzügyi rendszer reformját rendkívül gyorsan kellett végrehajtani, elsősorban az elszabaduló hiperinfláció miatt, mely gyakorlatilag működésképtelenné tette a nemzetgazdaságot és lehetetlenné a további reformok tervezését. A pénzügyi rendszer stabilizálásának legfontosabb intézkedései: (i) az önálló nemzeti valuta bevezetése, (ii) a rubelelszámlolási-rendszerről való átállás, (iii) a függetlenedés a moszkvai központi monetáris irányítástól, (iv) a központi bank és a kétszintű bankrendszer kiépítése, egyúttal pedig (v) a monetáris politika rendszerének felépítése és működtetése volt.

4.2.1. A balti országok közül először Észtországban vezették be az új nemzeti valutát. 1992 júniusában az észt korona árfolyamát 1:8 arányban a német márkához kötötték (1 DEM = 8 EEK), és szigorú szabályokat állítottak fel az új nemzeti valutára vonatkozóan. A korona tartaléka egyrészt az a visszaszállított 11 tonna arany lett, melyet az országból 1940-ben nyugatra szállítottak, másrészt további fedezetként szolgált a külföldről beáramlott tőke és a külföldi tartalékok. A stabil átváltási arány azóta is érvényben van, és a gazdaságpolitika legfontosabb pilléréként szolgál. Azáltal hogy a korona árfolyamát a német márkához kötötték, a korona a rubellel szemben azonnali erősödésnek indult, ugyanakkor a rögzített árfolyam hatására az észtországi infláció következtében a német márka sokat veszített vásárlóerejéből a belső piacon.

4.2.2. A szigorú monetáris politika mellett a gazdaságpolitika másik pillérévé a kiegyensúlyozott állami költségvetés koncepciója vált. Az adórendszer reformja 1991-ben kezdődött. Az általános forgalmi adót 1992-ben 10-ről 18%-ra emelték, és létrehozták a földadót (1/2–2%). A társasági adókat kezdetben 35%-ban határozták meg, később 26%-ra csökkentették, 2000. január elseje óta pedig eltörölték. A társadalombiztosítási hozzájárulás 20%, és bevezetésre került egy 13%-os egészségbiztosítási adó is. A reformok hatására 1997-re sikerült elérni, hogy az állami bevételek (igaz csak 2%-kal), de meghaladták a kiadásokat, 1998-tól azonban a szufficit ismételtelen deficitbe csapott át, mely elsősorban a nemzetközi pénzügyi válságok hatásának tudható be. Az orosz válság alatt (1998) ugyanis nem igazították a kiadásokat a csökkenő bevételekhez, ezért 1998 második felére a deficit a GDP 2,8%-ára növekedett (bár az egész évre vonatkoztatott deficit csak 0,3% volt). Az adóbevételek zsugorodása részben a magánszféra fogyasztásának mérséklődésével, részben pedig az import visszaesésével magyarázható, mely az év első negyedében 16%-kal csökkent. Mindezek hatására 1999 júniusában a parlament egy kiegészítő költségvetést fogadott el a kiadások és a deficit szűkítésére.

4.2.3. Észtország külföldi adóssága igen alacsony, jelentéktelennek mondható: 1999 második felében a GDP-nek csupán 11%-a volt, ami gyakorlatilag az átmeneti periódus

alatti átlagnak tekinthető. Észtország (akárcsak a többi balti ország) nem örökölt semmit sem a belföldi, sem a külföldi szovjet adósságból. A külföldi adósság 1998-ban volt a legmagasabb, 1 milliárd dollár, ami a GDP-nek kevesebb mint 20%-át tette ki.

5. A privatizáció és a közvetlen külföldi befektetések

5.1. Észtországban a privatizáció folyamata két igen jól elkülöníthető szakaszra bontható. Az első lépcsőben (mely 1992-ig tartott, a csődtörvény életbelépéséig) a kisvállalatok kerültek eladásra, melynek során jelentős előnyben részesültek a vállalati dolgozók, és a hazai tőke játszotta a meghatározó szerepet. A magánosítás folyamata már a függetlenné válás előtt megindult. Az első magánvállalkozások kis egyéni vállalkozások, szövetkezetek, valamint vegyes vállalatok voltak, elsősorban az építőiparban, a kereskedelemben és az információs technológia területén. Az első hullámban privatizált 450 kisvállalkozás 80%-át az ott dolgozók, valamint a cégvezetők (menedzserek) vásárolták meg. A „kezdeti ár”, melyen megvásárolhatták a vállalkozásokat az esetek többségében jóval a piaci érték alatt volt. A kisvállalkozások privatizációja rendkívül gyorsan zajlott le, 1992 végére gyakorlatilag be is fejeződött.

5.2. A privatizációs politika 1992 májusában vett fordulatot, s az addigi előnyök, melyet a vállalati dolgozók élvezhettek háttérbe szorultak. Egyre fontosabbá váltak a külföldi befektetők. A vállalati dolgozóknak juttatott előnyök korai visszavonásában közrejátszott az is, hogy sok ipari vállalatban a munkások és a vezetők nagy része orosz származású volt. 1993 júniusában az Észt Privatizációs Ügynökség (EPA, *Estonian Privatisation Agency*) felállításával minden, a privatizációban addig élvezett előnytől megfosztották a cégnél dolgozókat, és így immár egyenlő eséllyel pályázhattak a külföldi és belföldi vásárlók. A privatizáció sikerét mutatja, hogy míg 1991-ben a szolgáltatási és kereskedelmi szektorban tevékenykedő vállalkozások több mint 90%-a állami tulajdonban volt, 1994-re a szolgáltatási szektor 83%-a, a nagykereskedelem 90%-a, a kiskereskedelemnek pedig 94%-a került magánkézbe. A nagyvállalati szektor privatizációjában a német mintát, az ún. Treuhand-modellt követték. Ennek értelmében a vállalatokat nemzetközi tendereken adták el, ahol az ár nem az egyetlen kritérium volt. A potenciális vásárlóknak üzleti tervet kellett benyújtaniuk, ismertetniük kellett stratégiájukat, tervezett befektetéseiket, valamint jövőbeli foglalkoztatási szintjüket. A vállalatnál dolgozók és a vállalatvezetők nem élveztek előnyöket, de egyenlőként nyújthattak be pályázatokat. Észtországban a Treuhand-modell gyors privatizációt hozott, és a nagyvállalatok jó részét már 1994 során értékesítették, 1995 végére pedig gyakorlatilag a legtöbb nagyvállalat magánkézbe került.

5.3. 1995 óta a privatizáció folyamata lelassult, mivel a stratégiaileg fontosabb és a politikailag érzékenyebb szektorok (energia, vasúthálózat, telekommunikáció stb.) eladása következett. Jelenleg az észt gazdaság a privatizáció végső fázisában van, s csupán néhány nagyvállalat maradt részben állami kézben, de hamarosan ezeknek a privatizációja is végbe fog menni.

5.4. A privatizációs bevételek és a költségvetési többlet elkülönítésére és külföldi számlákon tartására 1997 végén felállították a Stabilizációs Tartalékalapot (SRF, *Stabilisation Reserve Fund*), melynek forrásait hosszú távú beruházások és reformok finanszírozására lehet felhasználni. A tartalékok bármilyen célra való felhasználásához a parlament előzetes hozzájárulása szükséges. 2000. január elseje óta tovább szélesítették az alap forrásait és azok felhasználását: a tartalékalapba kell átutalni mindenekelőtt az állami költségvetési többletet és az összes privatizációs bevételt, jóllehet ennek a jelentősége már nem lesz túl nagy, hiszen a privatizáció jórészt már befejeződött.

5.5. A legfontosabb motiváló tényezőket, melyek a külföldi befektetőket Észtországba vonzzák, az alábbiakban lehet összefoglalni:

- * Észtország földrajzi fekvése: a balti tengeri országok piacaihoz való közelség (a balti tengeri országok piaca 70 millió főt számlál), valamint Oroszország és az Európai Unió piacainak könnyű elérhetősége.
- * A kezdetek óta az országban uralkodó politikai biztonság: az egymást váltó kormányok gazdaságpolitikáikban ugyanazon célokat követték a liberalizáció és a nyugat felé fordulás szellemében. Az 1991-es törvény a balti országok között a legliberalizáltabb szabályozta a külföldi tőke beáramlását, és szabad kezet nyújtott a profit repatriálásához. Mindez a statisztikákból is jól látszik, hiszen a kilencvenes évek közepéig Észtország vonzotta a legtöbb tőkét a régióban. A privatizáció során, azáltal hogy (egy gyors átmeneti periódus után) egyenlőként kezelték a külföldi befektetőket a hazai beruházókkal, további ösztönzést adtak a külföldi beruházóknak.
- * A stabilizálódó belgazdasági tényezők: az 1994–95-től növekedést mutató GDP, a stabil monetáris politika, a konszolidálódó bankrendszer és az egyre stabilizálódó kereskedelmi bankhálózat, a konvertibilis valuta bevezetése, valamint a stabil átváltási arány szigorú megtartása és a fokozatosan csökkenő infláció.
- * Észtország pozitív gazdasági, infrastrukturális és társadalmi öröksége: a viszonylag fejlett elektromosenergia-termelés, a jelentős fa- és bútoripar (hozzávéve a hatalmas erdőkben rejlő gazdasági lehetőségeket), a fejlett textil- és élelmiszeripar, valamint a vegyipar, melynek alapja az ország palaolajkészlete. Fontos ilyen „örökségnek” tekinthetjük a munkaerő fejlettségét: az észti munkaerő igen magasán képzett, ugyanakkor viszonylag olcsó a nyugati befektetők számára. Összességében nem csak a bérköltségek kedvezőek, de az egész termelés költségei alacsonyabbak mint a nyugati országokban.
- * A külkereskedelem gyors liberalizálása és a nyugati piacok felé nyitás: a külkereskedelmet szabályozó vámok eltörlése és a szabadkereskedelmi megállapodások megkötése, melyek Észtország külgazdasági nyitottságát alapozták meg.

5.6. Az Észtországban befektető vállalatok motivációik szerint három fő csoportba sorolhatók:

- * Egyrészt a szomszédos országokból (elsősorban Finnország és Svédország) beruházó vállalkozások, akiknek legfontosabb motivációs tényezőjük a piacbővítés és az új piacok szerzése. A finn és svéd vállalatok korábbi piacismereteikre támaszkodva jelentős kezdeti előnnyel indultak észtországi beruházásaikban.
- * Másik országcsoportba tartoznak azok az országok, melyek nem az Európai Unió tagállamai: elsősorban az USA, Kanada, Japán és Dél-Korea. Ezeknek az országoknak a legfontosabb motivációs tényezői az új piacok szerzése, illetve az Európai Unióba való befektetés előkészítése, valamint az orosz piachoz való közelség biztosítása. Ezeknek a vállalkozásoknak a legfontosabb Észtország kedvező földrajzi fekvése.
- * A harmadik csoportba sorolhatók a távolabbi európai uniós tagállamok, így Németország, Nagy-Britannia, Írország stb. Elsőrendű motivációjuk az észak-európai piachoz való közelség, valamint az orosz piac közelségének előnyei.

5.7. 1989 és 1995 között Észtországba összesen több mint kétszer annyi külföldi tőke áramlott, mint a másik két balti országba együttvéve. Az egy főre jutó kumulatív külföldi tőkebeáramlás tekintetében 1995-ben Észtország a harmadik volt az európai országok sorában, csak Magyarország és Csehország előzte meg. A legfontosabb és legnagyobb befektetők a finnek és a svédek, akiket az USA, Oroszország és Dánia követ. Az USA mint tőkeberuházó abban különbözik a többi – szomszédos – befektető országtól, hogy míg az európai országokkal Észtországnak jelentős külkereskedelmi kapcsolatai vannak, addig az USA-val az ilyen irányú kapcsolatok igen gyengék: 1998-ban az összes észti export 1,9%-a irányult az USA-ba, az összes importnak pedig mindössze 4,6%-a származott onnan.

5.8. A külföldi befektetések régióként meglehetősen egyenlőtlenül oszlanak meg. A befektetések nagy része a fővárosba (kb. 50%) és annak közvetlen közelébe (Harjuma, 35%) irányult, ahol az infrastrukturális feltételek jóval kedvezőbbek, mint az ország egyéb régióiban. Az ilyen irányú koncentrációban a finn és a svéd piacok Tallinnhoz való közelsége is jelentős szerepet játszott. Ezzel szemben azonban a vidéki körzetek jóval kevesebb külföldi tőkét vonzottak, mert az infrastruktúra gyenge, a szakértőgárda hiányzik, valamint a vállalkozói szakismeret is hiányos. A gyorsan fejlődő városi régiók és a súlyos strukturális gondokkal küszködő vidéki ipari körzetek közötti fejlődésbeli különbség egyre inkább elmélyülően van, és igen súlyos gazdaságpolitikai problémát vet fel.

6. Az átalakulás társadalmi hatásai

6.1. A kilencvenes évek során a termelés visszaesésével a társadalmat igen mélyen érintette az átalakulási válság, melynek során a lakosság nagy részének életszínvonala csökkent. Becslések szerint az életszínvonal Észtországban jelenleg egynegyede az Európai Unió átlagának. Megdöbbentő a reálbérek csökkenésének mértéke a kilencvenes évek elején: 1990 és 1992 között egyharmadukra estek vissza. Igaz, hogy a havi átlag-

bérek német márkában kifejezve jelentős növekedést mutatnak 1992 óta, ám a márka vásárlóerejének csökkenése következtében (elsősorban a hazai infláció miatt) reálértékben a növekedés csak minimális volt. Az 1993 óta tartó lassú növekedés ellenére, a reálbér még 1998-ban is az 1990-es szintnek alig több mint fele volt. Viszont a szerény reálbér-növekedés mellett is a személyautók száma megduplázódott az időszak alatt, mely arra enged következtetni, hogy igen jelentős polarizáció indult meg a társadalomban. A feltevésünket megerősíteni látszik a háztartási fogyasztás alakulását vizsgáló adatsor: míg 1990-ben egy átlagos háztartás jövedelmének kevesebb mint egyharmadát költötte élelmiszerre (29%), 1993-ban már jóval többet, 43%-át. Az átlagos havi bérek ugyancsak rendkívül alacsonyak: 1997 végén az átlagbér 434 DEM (3472 korona) volt, de a mezőgazdaságban dolgozók ennek alig több mint felét keresték. A minimum havi-bér 845 korona volt (105 DEM), az átlagnyugdíj pedig 968 korona (121 DEM).

6.2. Annak ellenére, hogy Észtország mind területileg, mind pedig lakosainak számát tekintve kis ország, igen nagy különbségek fedezhetők fel az egyes régiók között a munkanélküliség és a bérek színvonalában. A legfejlettebb régió a főváros és közvetlen környéke (Harju), ahol a bérek jóval az országos átlag fölött vannak; ebben a körzetben él továbbá az ország lakosságának 37%-a. Jelentős szerepet játszik a régió fejlettségében, hogy Tallinn az ország legfontosabb kereskedelmi központja. Meglehetősen problematikus azonban a vidéki régiók helyzete. A keleti határ közelében, valamint az ország észak-keleti régióiban (a Peipsi-tó közelében, az észak-keleti ipari körzetekben) jóval lassúbb előrehaladottságot mutat a modernizáció: nagy a munkanélküliség, alacsonyak a reálbérek, gyenge a termelési kapacitás kihasználtsága, valamint igen alacsony a társadalmi aktivitás, és magas az illegális tevékenységek száma. A regionális különbségek megoldását és csökkentését a kormány elsősorban a külföldi működőtőke-beruházásoktól várja. Éppen ezért jelentős előrelépések történtek az utóbbi években az energiaszektor privatizációjának megindítására és felgyorsítására.

137. Észtország és az Európai Unió

7.1. Észtország és az Európai Unió közötti gazdasági és politikai kapcsolatok több lépésben épültek ki. A PHARE program keretén belül 1990 és 1999 között Észtország 190 millió ECU segílyt kapott, és a 2000–2002-es periódusra előirányzott PHARE-segély további évi 24 millió ECU. A mezőgazdaságot és a vidékfejlesztést támogató SAPARD-program segílye a 2000–2002-es periódusra évi 12 millió ECU. Az ISPA-program célja a környezetvédelem és a közlekedés finanszírozása, ami az elkövetkező két évben 21–37 millió ECU között várható. Az összegek nagy részét a Via Baltica autópálya felújítására fordítják.

7.2. Az ország függetlenné válása óta Észtország elsőrendű külpolitikai célja az Európai Unióhoz való minél gyorsabb csatlakozás lett. Az unió 1998 óta minden év végén értékeli a csatlakozni kívánó országok gazdasági, politikai és intézményi fejlődését. A legfrissebb jelentést Észtországról 2000. november 8-án adták ki. Az Európai Tanács koppenhágai csúcsertekezletén 1993-ban meghatározták azokat a politikai-gazdasági kritériumokat, melyeknek minden újonnan csatlakozó kelet-közép európai országnak meg kell felelnie annak érdekében, hogy az Európai Unió teljes jogú tagjává válhasson.

7.2.1. Az Európai Bizottság értékelése alapján Észtország jelentős eredményeket ért el az intézményrendszer fejlesztésében és a politikai kritériumok teljesítésében. A legfontosabb terület, ahol további fejlesztésre van szükség, az orosz kisebbség helyzetének javítása és kisebbségi jogainak megerősítése, mert az ország lakosságának 28%-a (406.000 fő) orosz származású. 2000 márciusában az észt kormány elfogadta az „Integráció az észt társadalomban 2000–2007” megnevezésű programot, melynek fő célja az országban élő nemzetiségek társadalmi integrációjának elősegítése, az alapfokú oktatási rendszer reformjával, nyelvoktatási programokkal és a kisebbségek kulturális jogainak védelmével.

7.2.2. A bizottság már az 1997-es jelentésében Észtországot „működő piacgazdaságnak” tekintette. A koppenhágai kritériumok szerint az uniós csatlakozás további gazdasági követelménye, hogy az észt gazdaságnak képesnek kell lennie arra, hogy felvegye a harcot az unión belüli piaci erők versenyével is. A bizottság értékelése szerint jelentős előrelépés történt a makrogazdaság stabilizálásában: a vállalkozási és a pénzügyi szektor stabilnak tekinthető, és sikeresnek bizonyultak az eddig végrehajtott reformok az energiaszektorban. A törvényhozási és az intézményi rendszer ugyancsak megfelel az EU elvárásainak. A mérleg másik oldalán azonban negatívumokat és strukturális hiányokat is megemlít a jelentés: a folyó fizetési mérleg hiánya továbbra is túlságosan magas, és kevés figyelmet kap a kormányzati kiadások ellenőrzése, valamint az adósságpolitika irányítása. A legfontosabb megoldásra váró probléma egyrészt a palaolajbányák jövőjének kérdése, másrészt a megkésett földreform végrehajtása.

8. Az átalakulás értékelése

8.1. A kilencvenes évek elején függetlenné váló Észtország helyzete rendkívül nehéznek és kaotikusnak mondható volt. A hirtelen megvalósuló politikai függetlenség, az önálló intézményrendszer-, a bankhálózat- és a saját nemzeti valuta hiánya, a privatizálható állami vagyon problémája együtt jelentkezett a súlyos belgazdasági (szárguldo infláció, termelés visszaesése) és külgazdasági (exportpiacok beszűkülése) gondokkal. Az országnak ugyan volt némi tapasztalata a függetlenség „fogalmáról”, de a két világháború között teljesen más volt a világgazdasági környezet, az akkor elért eredmények és tapasztalatok csak igen korlátozottan voltak alkalmazhatók a kilencvenes évek elején. Az ország gazdaságát és intézményrendszerét gyakorlatilag a „semmiből” kellett létrehozni, amiről elmondhatjuk, hogy rendkívül eredményesen sikerült: néhány év alatt egy pozitív gazdasági növekedést mutató, viszonylag stabil intézményrendszerrel és bankhálózattal rendelkező országot tudtak felépíteni, melynek alapvető külpolitikai és külgazdasági céljává a nyugati orientáció és az európai uniós tagság vált.

8.2. A pénzügyi szféra reformjának sikeres állomása volt a kétszintű bankrendszer kiépítése. A nagy függetlenséggel felruházott központi bank a monetáris irányítás vezetője lett, és a bankrendszer második szintjének kiépítése is viszonylag gyorsan megtörtént. Igaz, hogy az 1992-es és az 1994-es bankválságok következtében megingott az újonnan kiépített rendszer, a válság kitörése azonban nagyban tulajdonítható a korábbi pénzügyi rendszer örökségének. Kezdetben ugyanis a monetáris politika azért nem lehetett igazán eredményes, mert az észt központi banknak a szovjet központi bankkal együtt kellett a monetáris politikát irányítania. A kilencvenes évek végére egyértelműen stabilizálódott a bankrendszer, melyben nagy szerepe volt a banki szektor koncentrációjának és a külföldi (elsősorban svéd) felvásárlásoknak.

8.3. Jelentős eredménynek tekintendő a külkereskedelem gyors reorientációja, vagy éppen úgy is mondhatnánk, hogy kiépítése, hiszen a szovjet időszak alatt külföldre irányuló export, illetve onnan származó import gyakorlatilag alig létezett. A nyugati piacok felé fordulás egyúttal a liberális külkereskedelem kiépítésével, így a vámok eltörlésével is járt, és a megkötött bilaterális szerződések és szabadkereskedelmi megállapodások további jelei voltak a gazdaságpolitika szabadkereskedelem iránti elkötelezettségének. Az ország nagyfokú nyitottsága elsősorban a meglehetősen instabilnak bizonyuló oroszországi export-import vonatkozásában válhat veszélyessé, mely még ma is jelentős részarányt képvisel Észtország külkereskedelmi forgalmában.

8.4. Ugyancsak sikeresnek mondható Észtország a külföldi tőkebefektetések vonzását illetően. A külföldi működőtőke-beruházások révén az ország nem csak gazdasági értelemben kötődik egyre inkább a nyugati gazdaságokhoz, de fontos kapcsolóvá vált a fejlett országokból érkező technika és a *know-how* átadása is. A privatizációt mint egyértelmű sikertörténetet említi a szakirodalom. A német Treuhand-modellt követő magánosítási folyamat Észtországban hangsúlyt helyezett az új tulajdonosok szociális felelősségére. A privatizáció folyamatában a földreform kérdése tűnik az egyetlen gyenge pontnak.

Továbbra is jelentős földterületek maradnak állami kézen, és minden bizonnyal még hosszabb időt fog igénybe venni a földek privatizációja. Összességében azonban a privatizáció folyamata – néhány nagyvállalatot kivéve – gyakorlatilag befejezettnek tekinthető.

8.5. A meglehetősen pozitív makroökonómiai folyamatokkal és trendekkel szemben azonban meg kell említeni a súlyos strukturális gyengeségeket is. Jóllehet a GDP már 1995-től emelkedésnek indult, és azóta (1999-et kivéve) folyamatosan növekszik, még 1999-ben is az 1989-es szintnek kevesebb mint 80%-a volt; ez egyértelművé teszi, hogy a növekedés csak viszonylagos. Mindazonáltal az egy főre jutó GDP Észtországban csupán 36%-a az Európai Unió átlagának. Megoldásra vár még az ország régiói és megyei közötti gazdasági-társadalmi fejlettségbeli különbségek problémája. A legsúlyosabb problémát az elmaradott észak-keleti megyék jelentik, ahol az ország nehézipara koncentrálódik: a palaolaj-bányászat és az elektromosenergia-termelés. A rendkívül alacsony munkabérek, az alacsony életszínvonal és a regionális környezetszennyezés olyan súlyos strukturális problémák, melyek megoldása nem képzelhető el rövid távon. A kormány a veszteséges termelésre az üzemek bezárásával, illetve azok privatizációjával válaszolt. További bizonytalanságot jelent, hogy ma még nem tudhatjuk, hogyan fog alakulni az ország európai uniós tagsága. A jelenlegi elképzelések szerint Észtország egyedül csatlakozna az unióhoz a balti országok közül, s ennek kétséges a jövőbeli hatása a balti régió gazdasági-társadalmi fejlődésére nézve. Az azonban bizonyosnak vehető, hogy a régió ilyen irányú „kettévágása” egyértelműen a térség országainak közös gazdasági és történelmi fejlődése ellen szólna, és minden bizonnyal a regionális kereskedelemre és a balti országok közös politikai együttműködésére is negatív hatással lenne.

* * * * *